

UDC 930.85(4–12)

YU ISSN 0350–7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

XXXIV

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

Rédacteur

LJUBINKO RADENKOVIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

FRANCIS CONTE (Paris), DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara),
MILKA IVIĆ, DJORDJE S. KOSTIĆ, LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ,
DANICA POPOVIĆ, BILJANA SIKIMIĆ,
ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique), NIKOLA TASIĆ,
SVETLANA M. TOLSTAJA (Moscou), GABRIELLA SCHUBERT (Jena),
KRANISLAV VRANIĆ (secrétaire)

BELGRADE
2004

Милена МИЛИН
Филозофски факултет, Београд

ЕПИГРАФСКА СВЕДОЧАНСТВА О ЈУЛИЈАНОВОМ ПРОЛАСКУ КРОЗ ИЛИРИК 361. ГОДИНЕ

Анстракт: 1. Предлаже се ново читање СІЛ III 4002 гр. 3-7. Натпис се датује у другу пол. 4. в, према христогораму, карактеристичном за овај период. 2. Одбацује се важећа емендација рукописног (Amm. Marc. 31,15,6) *diristianum* и *christianum* и предлаже се читање *dirist<r>anum* = *durostorianum*, према варијанти топонима *Durostorum*, *Dri\$tra*, забележеном у том облику код Зонаре, XVI 12.3. Коментарише се израз *Ecclesia catholica* у Пасији св. Иренеја и *Ecclesia* у спису *Altercatio Heracliani laici cum Germinio episcopo*.

О Јулијановом путу из Галије, преко Паноније и Мезија на исток, ради борбе са царем Констанцијем обавештавају нас на првом месту два историографа: Амијан Марцелин (21, 9–10) и Зосим (3, 10). Иако је први извор опширнији и потпунији, други је важан јер наводи неке појединости изостављене у претходном. Јасно је да је будући цар пловио Дунавом до Бононије, одатле прешао у Сирмиум копном, ту се задржао неколико дана и потом стигао у Ниш. Одатле је продужио преко Сердике, и заузео теснац Суки (сл. 1), да би се вратио у Ниш, где се овога пута дуже задржао, водећи дипломатску преписку и примајући посланства.¹

Питање хронологије Јулијановог путовања разјаснио је J. Szidat.² Пре њега се, на основу Зосимовог (3, 10, 3) помена етесија, ветрова

¹ Нарочито је важно писмо Римском сенату, које помиње и Амијан (21, 10, 7), као и писмо Атинској скупштини. Zos. 3, 11, 1 погрешно извештава да је Јулијан примао посланства у Сирмију, а да је потом у Нишу питао врачe да му протумаче предзнаке и кажу шта треба да чини.

² J. Szidat, Zur Ankunft Iulians in Sirmium 361 n. Chr. auf seinem Zug gegen Constantius II, *Historia* 24, 1975, 375–378. Његове резултате одобрава F. Paschoud у

који дувају од јула током 40 дана – и према „предзнацима“ у Созомена,³ сматрало да је Апостата јула 361. кренуо из Галије на исток, 10. октобра стигао у Бононију, одатле у Сирмијум и после неколико дана у Ниш.⁴ Међутим, важнији од наведених је Амијанов податак да је Констанције сазнао за Јулијаново заузимање превоја Суки пре свог повратка у Антиохију, где је био најдоцније 3. августа.⁵ Рачунајући време које је било потребно узурпатору да савлада раздаљину од Сирмија до Наиса, одатле до Сука и назад, као и време потребно да гласници пренесу ову вест Констанцију, Сидат закључује да је Јулијан морао стићи у Сирмиум већ средином маја, а да је на прелазу Суки био средином јуна 361. год.⁶

Одјек проласка будућег цара кроз Илирик представљају и њему посвећени епиграфски споменици у балканским провинцијама; повод њиховог подизања досад је остао необјашњен, па с тим у вези и датовање споменика. Први од њих је миљоказ нађен код Мурсе (Осијека).

Почасни натпис Јулијану на секундарно употребљеном миљоказу из времена друге тетрархије.⁷ Стуб вис. 207, пречник 42 см. Муз. Слав. у Осијеку, инв. бр. 664. CIL III 10648 b (ILS 8946) F. Miler, *Dva rimska natpisa, VHAD XI*, 1889, 13–14 D. Pinterović, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek 1978, 95–97 T. XIX 2. (Od nepobjedivog Sunca do Sunca pravde, Zagreb 1994, izd. Ž. Demo, Kat. br. 113 sa fot.)

свом издању Зосимове *Historia Nova*, I. III, n. 25–26. W. E. Kaegi, посвећује свој чланак (The Emperor Julian at Naissus, *Antiquité Classique XIV*, 1975, 161–171) другим видовима ове теме. Истиче да је Ниш изабран и као стратешки важно место као и због значаја који има за Друге Флавијевце. Ту је 361. г. још могло бити људи који су се сећали Константина, а Јулијан то користи као пропаганду (163–66). Даље (стр. 167–171) се говори о Јулијановим о списима.

³ Созомен (5, 1, 4) саопштава да је у моменту Јулијановог доласка у Илирик грожђе поново било зелено, иако је већ пре тога било обрано; то је предсказивало скору Јулијанову смрт. Овај податак у писца непријатељски настројеног према Апостати и иначе непоузданог, Paschoud одбацује, сматрајући да је настао *post eventum* (l. cit. nap. 25).

⁴ То прихватају и R. Hanslik, *Julianus* (5), *Kl. Pauly* N. 2, 1516; слично и K. Rosen, *Fl. Claudius* [11] *Julianus*, *Der Neue Pauly* B. 6, 12 sq.

⁵ *Amm.* 21, 13, 5; уп. O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste*, 208.

⁶ При рачунању времена доласка у Сирмиум аутор је узео у обзир и Амијанов податак да је то било у време младог месеца.

⁷ R. 4 *Fuit antea* [d.nn. Fl. Val.] *Const[anti]o et [G]a[l. Val] Maxim[iano nob. Caes.] pro quibus reposuerunt d.[d.] n.n. Maxim[ino] et Sever[o nobb. Caesss]*, *CIL*.

*Bono r(ei) p(ublicae) nato d(omino)
Fl(avio) Cl(audio) Iuliano[princip-]
um(?) max(imo) triumf(atori), semp[er]
Aug(usto) ob deleta vitia
temporum preter(i)-
torum (!)*

2–3 као горе CIL; Iuliano/ [c]um maximo triumf(o) Miler, Пинтеровић, Демо.

P. 1 *bono rei publica nato* познато је и са других натписа посвећених Јулијану⁸ 2–3 нису искључене и друге допуне⁹ *triumfatori* фреквентан Јулијанов епитет, уп. *ILS* 751–55 4–6. Ова синтагма није, колико нам је познато, забележена на другим споменицима.

Натпис би могао потицати из 362. или 363. год., с обзиром на то да се као разлог посвете наводе *deleta vitia temporum pr(a)eteritorum*, а Јулијан је закон о обнови традиционалне римске религије донео почетком 362. год. Међутим, ако се узме у обзир Зосимов податак (3, 10, 2) да је Јулијан путовао Дунавом, онда је он прошао врло близу Мурсе,¹⁰ и то је могао бити елемент који је подстакао дедиканта да посвети натпис цару-паганину. Чињеница да је текст урезан на већ употребљеном миљоказу из недавне прошлости показује извесну журбу и ванредне околности, и пре указује на то да је рађен приликом Јулијановог проласка Дунавом, него касније, у време његовог боравка на истоку.

Да је становништво већ чуло да је нови (самозвани) император на путу, сведочи Амијан Марцелин:

Fama vero, quae mille, ut aiunt, linguis rerum mire exaggerat fidem, per Illyrios omnes celebrior fundebatur Iulianum... numeroso exercitu et successibus tumidum variis adventare (21, 9, 3): А да помен Фаме није само реторска фоскула, показује наставак Амијановог казивања: узнемирени овом вешћу, конзули Тауро и Флорентије, Констанцијеве присталице, у страху су побегли из Рима (уп. и Зос. 3, 1, 4), док је комес Луцилијан сакупио војску у Сирмијуму с намером да се одупре узурпатору.

⁸ *ILJug* III 2983(Saloniae), id. id. 2992, 2994 (Гламоч).

⁹ Напр. [virtu]um maximo, према *Iuliano..polle/nti virtu/tum, invicto/ principi, res/tutatori li/be[r]t[at]is et Ro[maniae] religion[is] a[c] tr[iumfat]ori orbis* *ILS* 752 (Нумидија). Милер, у коментару, предлаже као могуће читање [omni]/um max(imo) etc.

¹⁰ Пинтеровић, оп. cit. 96, сматра да је споменик дигнут приликом Јулијановог проласка кроз Сирмијум на Исток; дигао му је неки паганин, јер се већ тад знало да је Јулијан против хришћанства.

Два миљоказа из Пирота са посветом Јулијану, ¹¹урезаним такође преко ранијег натписа (Констанција II) исто тако треба, по нашем мишљењу, повезати са проласком будућег императора путем из Наиса за Сердику.¹²

Још један епиграфски споменик (сл. 2), недавно откривен у Ремесијани (Бела Паланка) може се довести у везу са Јулијановим проласком кроз наше крајеве. Према читању издавача,¹³ натпис гласи:

Taurinianus ex tribunis et Martialis sacerdos cum Iovin(o ili -iano) o(bito) filio.

Како је добро запажено, дедикант, трибун и Марсов свештеник¹⁴ није могао ова два звања навести у време хришћанских владара средине и друге половине 4. века,¹⁵ када је натпис (судећи према палеографским одликама; одсуству хришћанских елемената и др.) настао; на основу тога, издавач га датира у време Јулијанове владе, 361–363. г.

Ипак, смисао трећег реда, а тиме и целог текста, није нам се чинио сасвим јасним. Који предикат се подразумева, одн. шта је то могао начинити дедикант заједно са покојним сином? Када смо видели снимак натписа и обратили пажњу на овај ред, установили смо да се још једна цртица истоветна оној изнад *o* у претпостављеном *o(bito)* налази директно изнад прве, у претходном реду, између *M* и *a* у речи *Martialis*. Очигледно је да су та два паралелна уреза рецентна, односно да се ту не ради о сигли коју треба разрешити као *o(bitus)*. Уосталом, ова сигла, као што је познато, изгледа по правилу тако да црта пресеца слово *O*, што овде није случај. Према томе, текст у р. 3 треба другачије схватити. Ако се задржи читање *cum Iovino filio*, значило би да Тауринијан са (живим) сином Јовином (поставља, посвећује или сл. глагол који се подразумева) завет (споменик). Међутим, не види се коме (божанству) би и ради чега био посвећен натпис.

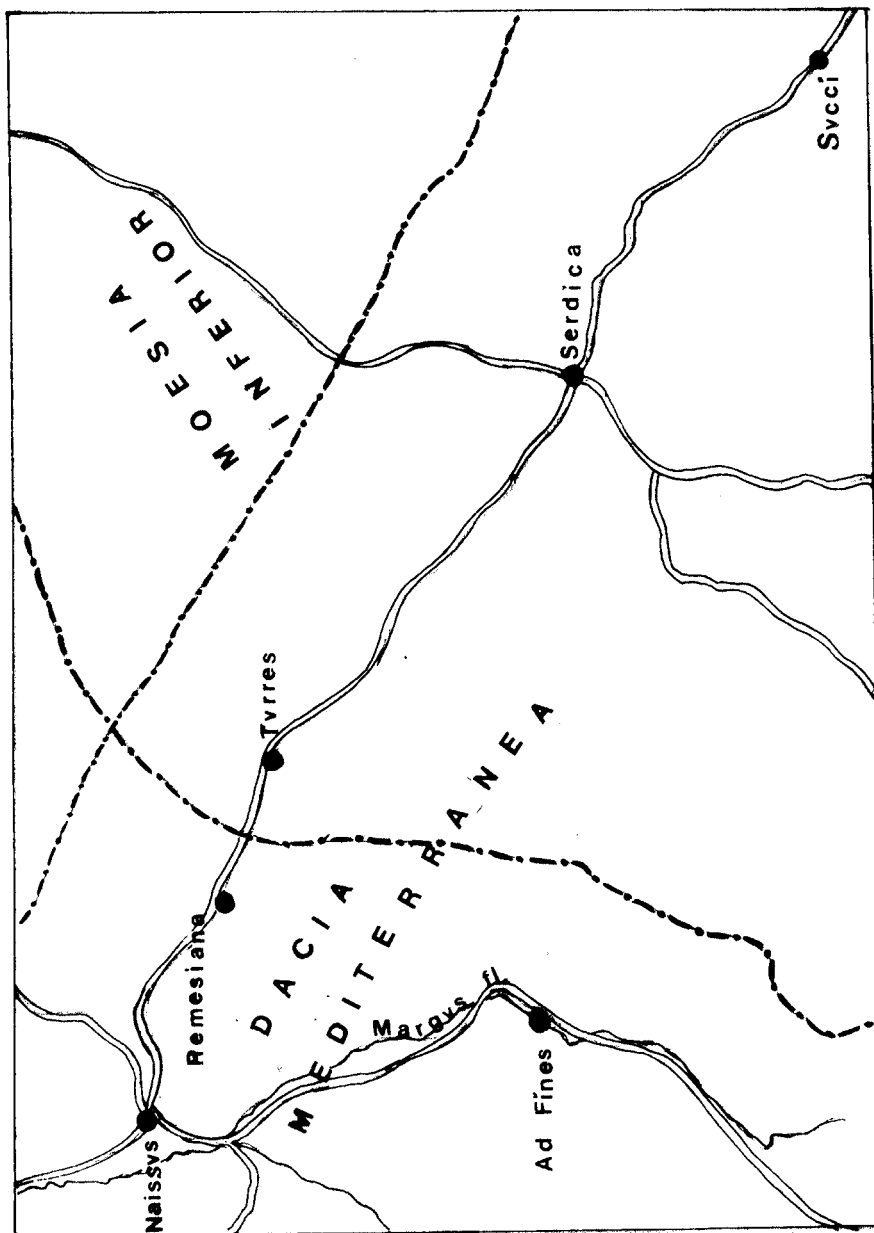
Осим тога, у питању је плоча, какве обично у позној антици носе надгробне, а не вотивне натписе. То ће и овде бити случај: Тауринијан је

¹¹ Н. Вулић, *Споменик СКА 75*, 1933, бр. 182 и 183 (*ILjug III* 1460 и 1461).

¹² О даљем путу *Serdica-Philippopolis* сведочи посвета Јулијану на стубу (такође ранијем миљоказу) нађеном близу Пловдива, уп. V. Beševliev, *Spätgriechische und Spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Nr. 228.

¹³ VI. Petrović, *Une inscription romaine tardive païenne de Remesiana (Province de Dacia Mediterranea) Phoenix Rio de Janeiro* 6, 2000, 346–359. Натпис познајем по фотографији коју ми је љубазно послао колега Петровић.

¹⁴ *Martialis* уместо уобичајеног *Martis* Петровић (нап. 4) тумачи аналогijом *Nepturalis sacerdos*, *ILS* 9849.

Сл. 1 Пум Naissus –Serdica –Succia (према TIR K 34)

Сл. 2 Тауринијанов натпис из Ремесијане (цртеж по фотографији)

дигао надгробни споменик своме (покојном) сину, а не са њим. Свештеничко звање забележено је, по нашем мишљењу, уобичајеном скраћеницом *sac* (2 fin. –3 in.),¹⁶ и завршетак натписа читамо на следећи начин:

sa/c(erdos) v(ivus) m(emoriam) Iovino filio (posuit).

Скраћеница *v(ivus)*, *v(ivi)*, среће се на епитафима широм Царства, док је *memoria* уобичајен израз у позној антици; радикално скраћење овог термина такође је познато.¹⁷ Предикат који се подразумева јесте *posuit*, било да се веже за објект, *m(emoriam posuit)* или да се, што је вероватније, подразумева на крају натписа.

Може се нешто приметити и о могућим околностима и времену настанка натписа. Као што је напред речено, Јулијан је из Ниша продужио пут и заузео теснац Суки, и потом се вратио у Ниш. Према томе, јасно је да је чак двапут прошао кроз Ремесијану. То је свакако могло охрабрити Тауринијана, Марсовог свештеника, да постави споменик на коме се речени подаци наводе; ако је ова претпоставка тачна, онда се и датовање натписа ограничава на период лето- јесен 361. год.

¹⁵ С тим у вези напоменимо да сам Јулијан у једном писму (Ер. 26) каже да је већина његове војске паганска и да јавно приносе жртве и хекатомбе, уп. W. E. Kaegi, Domestic Military Problems of Julian the Apostate, *Byzantinische Forschungen* 2, 1967, 249 sq.

¹⁶ Скраћеница *sa(cerdos)* изузетно је ретка; уп...*po(suit) sa(cerdos) eor(um)*, *ILS* 2790. Чак и кад би се задржало читање *cum*, задржали бисмо и скраћеницу *sac*, уз претпоставку хаплографије, дакле *sac(erdos) <c>um*.

¹⁷ Уп. напр. *b(ona)e m(memoriae)... m(memoriam) p(osuit) ILChV* 541; *m(memoria) Anastasiae* (ib. 2779) и др.

СКРАЋЕНИЦЕ

<i>CIL</i>	–	Corpus inscriptionum latinarum
<i>ILChV</i>	–	Ch. Diehl, Inscriptiones latinae Christianae veteres
<i>ILjug III</i>	–	A. et J. Šašel <i>Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt</i> , (Situla 25) Ljubljana 1986.
<i>ILS</i>	–	H. Dessau, Inscriptiones latinae selectae

Milena Milin

THREE COMMENTS ON LATE ANTIQUITY HISTORY

S u m m a r y

1. An Early Christian Pannonian Epitaph

The author suggests corrections in reading the inscription CIL III 4002, lines 3-7 (see pp. 1-2). The formula *q(ui vixit)* ann(os), lines 3-4, was common in Late Antiquity, unlike the previous reading...*ann(orom)*, which was typical for the Early Empire.

L.5 *memoria* frequently appeared in funerary monuments in Late Antiquity.

L. 6 Instead of unlikely *collegae*, the complement *colloc(avit or –erunt)* has been suggested, according to analogies *sedem conlocasse* (Siscia, CIL 3996) *sepulcrum (!) collocavit*, with the Christogram (Siscia ,CIL 3996a). The inscription can be more precisely dated with regard to the Christogram. In nearby Sirmium, this symbol repeatedly appears in epitaphs, whether unaccompanied, or between the letters *a* and *w*. According to a dated inscription with a Christogram from Constantius times, the entire group of inscriptions bearing this symbol may be supposed to have originated from mid-, or, at the latest, second half of 4th century (notes 2-4).

2. Durostorum (Amm. Marc. XXXI 15, 6)

In the paragraph referred to above: *Verum introire non ausus, qui missus est, per Christianum quendam portatis scriptis et recitatis, utque decebat, contemptis parandis operibus dies et nox omnis absumpta* (ed. W.Seyfarth, Leipzig 1978), the author, instead of the reading to date, *christianum*, suggests the restitution of the Codex lection Vat. lat. 1873 *dirist<r>anum*, which would be the adjective derived from the toponym *D(i)ristra*, a variant of *Durostorus*, cf. Zonara (XVI 12) e/n Dorosto\$lw...toy#to d h% Dri\$stra e/sti.

Further on, (*...scriptis et recitatis, utque dicebat, contemptatis, parandis operibus dies et nox omnis absumpta*), two differently noted or emendated points are present. The one is *ut dicebat*, in a later manuscript, and in Seyfarth's critical edition, changed into *ut decebat*. This emendation is not necessary: the emissary said that he had taken the letter and given the message that was ignored by the inhabitants, and not "given the message as was befitting". That would, therefore, mean that between the other two options, *contemptatis* (=contemptis, cf. note 13) and *contemplatis*, the former should be decided on.

3. On terms *Ecclesia* and *catholica* in Early Christian texts from Sirmium

The term *Ecclesia catholica* is found at the end of Passion of St. Irenaeus (executed in AD 304), in his prayer (cf. above, p. 6, with note 15). The syntagma indicates rather that the Passion originates from the era of struggle against heresies (second half of 4th century), when it was necessary to emphasize that Irenaeus was a member of Orthodox Church, than that it dates from the first third of the century, when the discussed syntagma stood for a united, universal, ecumenical Church (note 19). This is concurrent with the absence of *ecclesia catholica* in Passions of other Sirmium martyrs, on epigraphic monuments, (note 16) and in *Altercatio*-debate, conducted in January 366, between Semi-Arian Bishop Germinius and layman Heraclianus (note 17).